

Hendrik Ibsens 'Spoken' is de eerste Nederlandse regie van Thomas Ostermeier

De leugen van de dominee

De fameuze Duitse toneelregisseur Thomas Ostermeier regisseert Hendrik Ibsens *Spoken* (1881) in Amsterdam. Hij instrueert zonder woorden. „De acteurs moeten de emoties echt beleven.”

RAYMOND VAN DEN BOOGAARD

Thomas Ostermeier (42) gaat op het draaitoneel in de repetitieruimte van Toneelgroep Amsterdam naast Hans Kesting zitten, die in Ibsens *Spoken* de rol van dominee Manders speelt. Met een kleine pantomime maakt hij duidelijk waar het hem om gaat: een mengeling van valse vriendelijkheid en bevoogding. Hij knikt de weduwe Alving (Marieke Heebink) suikerzoet toe: een en al woordloze empathie. Kesting pakt het onmiddellijk op: zelden hebben vriendelijke woorden zo verdacht geklonken.

„Ik wil de acteurs helpen over te brengen wat ze zelf te vertellen hebben”, zegt Ostermeier later ter verklaring van zijn werkwijze. In de anderhalf uur dat we hem aan werk zien, grijpt Ostermeier wel vaak in, maar nooit door de tekst voor te zeggen. „Nee”, roept hij af en toe en maakt brede armgebaren. Dat blijkt genoeg: ter plekke veranderen strekking en intonatie van Kestings spel.

De man die we hier ogenschijnlijk zo bescheiden en vriendelijk aan het werk zien, wordt algemeen gezien als een van Europa's prominentste toneelregisseurs. Dat van hem later deze maand bij Toneelgroep Amsterdam een enscenering in een voor hem vreemde taal te zien is, is niettemin uniek. „Ik regisseer niet graag in het buitenland”, zegt hij. „Ik heb wel veel workshops gegeven, omdat ik vaak word uitgenodigd: Moskou, Kopenhagen, Venetië”.

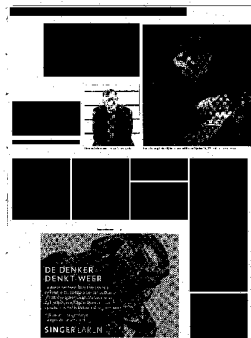
Maar meestal is hij in de Berlijnse Schaubühne am Lehniner Platz, waaraan hij sinds 1999 verbonden is, de laatste jaren als intendant. Hij is er niet weg te branden – afgezien van tournees met het eigen gezelschap dan. „Ik denk dat theater een zeer regionale kunst is. Het is belangrijk dat je de stad en het publiek waar-

toe je je richt, goed kent. Als je theater mondialiseert, kom je al heel snel uit bij het Cirque du Soleil. Bovendien ben ik iemand die erg in taal gelooft, en in de exactheid van de tekstbehandeling. Als ik een taal niet spreek, moet ik erg voorzichtig zijn, want ik kan niet horen of de acteurs de tekst juist zeggen.”

Toch heeft Ostermeier geen spijt dat hij zich door collega Ivo van Hove van Toneelgroep Amsterdam heeft laten overhalen hier in Amsterdam een gastregie te doen – overigens in ruil voor een gastregie van Van Hove bij de Schaubühne, Molières *Misanthrop*. Uit eigenbelang ook wel, bekent hij, want als intendant moet hij in Berlijn steeds op zoek naar goede regisseurs en die zijn schaars. „En bovendien zijn acteurs gauw jaloers, dat was ook nog een overweging om er een ruil van te maken”.

Het taalprobleem is evident tijdens de repetitie: omdat niet alle Nederlandse acteurs het Duits machtig zijn, wordt op de repetitie ook nog Engels gesproken. Als dat probleem er niet zou zijn, had Ostermeier dan zijn aanwijzingen aan Kesting in woorden, in plaats van met een kleine pantomime gegeven? „Nee, dat zou ik in Duitsland ook zo gedaan hebben. Het gaat in die scène om een bepaalde houding, die de acteur zelf moet uitvinden. Het is mijn streven om met de acteurs zo ver te komen dat zij wat meemaken, en de moed hebben nieuwe wegen in te slaan. Wat ik daar met Hans Kesting probeer, vraagt van hem zeer veel moed: fragiel zijn, kwetsbaar, zachter. Het is mijn streven dat de acteurs de emoties en de situatie werkelijk beleven en dat er dan dingen gebeuren die de acteurs niet meer manipuleren en calculeren kunnen”.

Dit streven staat trouw aan de tekst van het stuk overigens niet in de weg. Weliswaar blijken bij de repetitie allerlei zinnen toegevoegd en weggelaten uit de vertaling die Judith Herzberg van *Spoken* heeft gemaakt, maar daar heeft Ibsen zelf toestemming voor gegeven, aldus Oster-

meier. „Er bestaat een brief van hem waarin hij aanbeveelt zijn tekst aan te passen aan lokale omstandigheden of als de acteurs vinden dat iets niet bekt.” Zelfs in de laatste voorstelling van Ostermeier die in Nederland te zien was, *Hamlet* op het Holland Festival 2009, was geen woord te horen dat Shakespeare niet geschreven had, zegt hij.

Maar hij had het stuk wel laten bewerken en in de structuur ervan diep ingegrepen: de voorstelling begon nota bene met de beroemdste zin: te zijn of niet te zijn... „Ja, bij *Hamlet* moet je nu eenmaal coupures aanbrenge(n)”, verdedigt Ostermeier zich. „Anders duurt het stuk vijf uur en een Berlijns publiek is tegenwoordig niet meer bereid zo lang in het theater te zitten. We hebben er in 2008 trouwens ook een volledige encensering van gemaakt, een soort director's cut, maar die hebben we afgezien van twee try-outs nooit opgevoerd”.

Ostermeier heeft vier keer eerder een stuk van Ibsen geënceneerd, drie keer bij de Schaubühne en eenmaal in het Weense Burgtheater. Het in 1881 geschreven *Spoken* portretteert een grootburgerlijk gezin, waar onder de schone schijn wrede werkelijkheden aan het licht treden. Niets is wat het lijkt: het dienstmeisje blijkt een onecht kind van de overleden heer des huizes, de weduwe Alving hield eigenlijk niet van haar overspelige man maar van dominee Manders, verloren zoon Oswald blijkt alleen maar naar het ouderlijk huis teruggekeerd omdat hij aan syfilis lijdt en de ver gevorderde staat van de ziekte hem zijn verstand ontnemt. De handeling wordt in gang gezet door de komst naar het huis van dominee Manders, die het gezin in hoog-ethische en moralistische termen wil blijven beschouwen en daardoor juist de gesprekken in gang zet die het burgerlijk bedrog aan het licht brengen.

Voor Ostermeier is het een hoogst actueel stuk, dat hij dan ook in hedendaagse kostuums laat spelen. Zoon Oscar, bij Ibsen een mislukte schilder, is bij Ostermeier een videokunstenaar. „Het stuk was in zijn tijd scandaleus en ik denk

dat het dat nog is”, meent de regisseur. „Negen-tiende-eeuwse waarden als gezin, natie, prestatie en plicht zijn immers weer helemaal terug. Mevrouw Alving probeert wanhopig een beeld te geven van haar gezin dat met deze waarden overeenkomt, en juist dat richt haar te gronde. In onze zogenaamd vrijdenkende samenleving is het beeld van onszelf dat we in de openbaarheid brengen zeer belangrijk. Mevrouw Alving probeert aan het zicht te onttrekken dat haar gezin in werkelijkheid volledig kapot is. De leugen van de schone schijn maakt mensen kapot, omdat delen van het mens-zijn tot elke prijs verdrongen moeten worden: begeerte, lust.”

Wat Ostermeier in de stukken van Ibsen onder andere aantrekt, zijn de sterke vrouwenfiguren, vertelt hij. „Mevrouw Alving is zo'n sterke vrouw, want anders was ze er niet in geslaagd zo lang de façade op te houden. Dat haar man haar bedrogen heeft, de man van wie ze hield haar heeft afgewezen – een ander zou daar al veel eerder aan te gronde zijn gegaan. Bovendien is ze een succesvolle zakenvrouw geweest.”

En dominee Manders? Die is voor de regisseur het type van de zalvende psychotherapeut, die zich innemend voordoet maar ondertussen zijn eigen doel probeert te bereiken. Het is die instrumentele empathie die hij zojuist tijdens de repetitie Hans Kesting heeft willen influisteren met zijn pantomime. Maar het is nog niet helemaal goed, want het is niet de bedoeling dat je als toeschouwer kunt zien dat het schone schijn is: „Je mag het vermoeden, maar je moet desondanks het gevoel hebben: wat een te gekke dominee, daar zou ik ook wel heen willen als ik problemen heb”. Er rest nog een week repetities om dat te bereiken.

In de stukken van Ibsen trekken met name de sterke vrouwen Ostermeier aan

Eerste 'Spoken' in Nederland

Erfelijke syfilis, euthanasie, incest, echtscheiding, een weeshuis dat afbrandt en krankzinnigheid: dit zijn de ingrediënten van *Spoken* (1881) van Henrik Ibsen. Aan het eind van de negentiende eeuw werd *Spoken* beschouwd als een gruwelijk stuk. Oswald, een kunstschilder, keert na een verblijf in het buitenland terug naar huis en ontdekt dat hij lijdt aan syfilis, te wijten aan de uitspattingen van zijn vader. Als gevolg hiervan begint hij te lijden aan waanbeelden, de spoken uit de titel. Ibsen is veelvuldig gespeeld in Nederland. De Amsterdamse „kleine courant” *Het Nieuws van den Dag* wijdde op 6 september 1890 een artikel op de voorpagina aan *Spoken*, dat werd opgevoerd in de Amsterdamse Salon des Variétés. De krant schrijft: „De indruk van dit familie-drama, bij de vertoning in Mei laatst leden, op de Franschen gemaakt, was ongekend en overweldigend. Alle dagbladen, zelfs de meest dartele, als *Gil-Blas*, brachten hulde aan den Noor-

schen schrijver.”

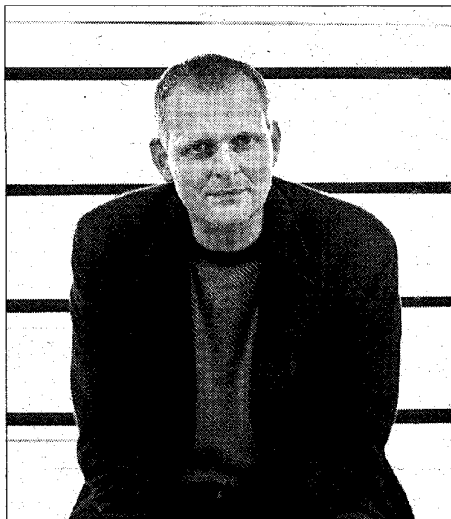
Opvallend is dat de recensenten van die tijd een ethisch oordeel over *Spoken* velen. De criticus van de *Figaro* bestreed de voorkeur van Ibsen voor het „onware, het onreine en het onmogelijke”. Maar de recensenten moesten wel buigen voor de ijzeren kracht van Ibsens dramatische constructie. De krant schrijft over deze eerste Nederlandse opvoering: „Onmiddellijk, bij het eerste bedrijf: ademlooze stilte, hooge ernst; aan het slot er van tweemaal herhaalde, levendige teekenen van bijval.” De emoties die de toeschouwers bevingen bij het tweede en derde bedrijf worden omschreven als „staroogen, medelijden, ontzetting, medetriblen der zenuwen” en „aangeprepen worden over de ontzettende gevolgen van de zonden der vaders, over het voortleven in het moeras van levensleugen”.

De toejuichingen die de toneelkunstenaars te beurt vielen, kwamen, aldus *Het Nieuws van den Dag*, voort uit de „ethi-

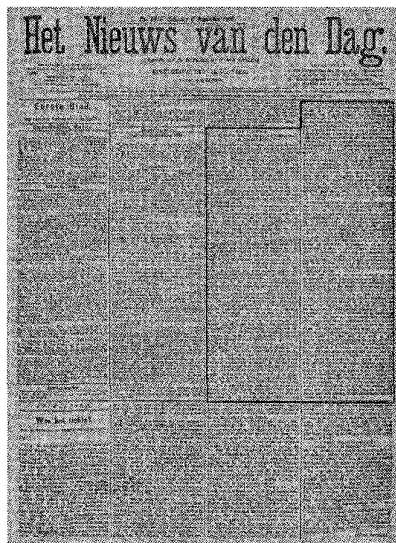
sche gedachte, bedoelende verbetering van het huisgezin en verbetering der maatschappij”. De voorstelling speelde elke avond gedurende de hele septembermaand. Op 5 november 1890, twee maanden na de Amsterdamse première, werd *Spoken* uitgebracht in Vereniging De Harmonie te Leeuwarden door hetzelfde toneelgezelschap als van de Salon des Variétés. De prijzen varieerden van vijftig cent tot twee gulden. Ter inleiding op deze vertoning liet de *Leeuwarder Courant* van 27 oktober haar lezers weten: „Het stuk heeft een sensatie gemaakt, gelijk men weet. Wij hebben voor ons liggen de verslagen van onderscheidende Amsterdamsche dagbladen, die, gelijk wel te verwachten was, waar het een stuk van Ibsen geldt, zich op verschillende wijze over het nieuwe stuk uitlaten, doch allen het daarover eens zijn, dat de schrijver opnieuw een werk heeft geleverd van hoogst belangwekkende aard.” De opvoering van een nieuw stuk

van Ibsen was toen voorpaginanieuws.
KESTER FRERIKS

► Première 27/2, Amsterdam. Inl:
toneelgroepamsterdam.nl

Thomas Ostermeier Foto Jan Versweyveld

Recensie 'Spoken' 1890: kwart pagina op de
voorzijde van Het Nieuws van den Dag

